

svjetskom ratu javljaju moralne dileme i sumnje u opravdanost i korisnost vođene politike. No, vrijednost knjige E. Barker nije u tome već u iscrpnoj dokumentiranosti i jasnom i otvorenom izlaganju britanske politike u jugoistočnoj Evropi, koja je u njenom djelu dobila možda svoju najbolju povijest. Valja upozoriti da njena knjiga, puna do sada nedovoljno poznatih činjenica i detalja, omogućuje da se prilike u Srednjoj Evropi i na Balkanu u drugome svjetskom ratu bolje razumiju u svjetlu suprotnosti između velikih saveznika i borbe što se između njih vodila još u toku rata za utjecaj ili prevlast u tom dijelu Evrope.

Dragovan Šepić

KOSTA ST. PAVLOVIĆ, Jugoslovensko-britanski odnosi 1939–1945, Iznanstvo Milana M. Stojadinovića prema britanskim izvorima, Glasnik Srpskog istorisko-kulturnog društva »Njegoš«, sveska trideset četvrta — juni 1975, str. 73–103.

Autor Kosta St. Pavlović — koji već dulje vremena proučava britanske diplomatske izvore iz razdoblja drugoga svjetskog rata — započinje svoju raspravu biografskim podacima o Milanu Stojadinoviću (1888–1961), finansijskom stručnjaku, dugogodišnjem ministru financija i, na kraju, predsjedniku vlade i ministru vanjskih poslova (1935–1939), dakle u godinama koje su neposredno prethodile izbijanju rata 1939–1945. Spominje i njegovu internaciju (u travnju 1940. bio je upućen na prinudni boravak u mjesto Rudnik, u kačarskom srezu; u svibnju iste godine prebačen je u selo Karan, kod Užica, a u listopadu u Ilidžu, kod Sarajeva) da bi najzad, u ožujku 1941, bio u Solunu predan »na daljnju nadležnost« britanskom pukovniku Jasperu S. Bluntu, vojnom atašeu pri britanskom poslanstvu u Ateni. Pavlović pri tom ispravno konstatira da je sâm Stojadinović o tome opširno pisao u svojoj knjizi »Ni rat ni pakt — Jugoslavija između dva rata«, što je posthumno izašla u Buenos Airesu 1963. god. (objavljena i kod nas u Rijeci 1970. god. s predgovorom dra Dušana Bibera). Međutim, potpuno je nepoznato — tvrdi dalje Pavlović — kako je došlo do predaje Stojadinovića Englezima i što mu se sve, od tog trenutka, dogodilo.

Britanski poslanik u Beogradu sir Ronald Ian Campbell — piše Pavlović — javio je Foreign Officeu 15. ožujka 1941. pod »najstrože povjerljivo« da mu je toga jutra predsjednik vlade Dragiša Cvetković saopćio da vlada namjerava poslati Stojadinovića u Grčku, da se nada da će ga Englezi sprovesti dalje u Egipat ili neki drugi britanski teritorij i tamo ga zadržati. Upravnik grada Beograda Dragomir Drinčić pozvao je k sebi isto poslijepodne v. d. britanskog konzula Harryja H. Stenbocka i rekao mu da je sve pripremljeno za Stojadinovićev odlazak. Putovat će autom od Sarajeva do jugoslavensko-grčke granice, a zatim će nastaviti putovanje željeznicom do Soluna i Atene. Kako Jugoslavija ne vjeruje mnogo Grcima, koji bi mogli dopustiti Stojadinoviću da ode u Njemačku, Cvetković bi bio zahvalan — govorio je Drinčić — ako bi britanske vlasti prihvatile Stojadinovića u Ateni ili već u Solunu radi daljnjeg upućivanja

do Egipta, a sve troškove snosit će jugoslavenska vlada. Stojadinović vrijedi kao dvije njemačke divizije — dodao je Drinčić — i u interesu je britanske vlade da u ovom pitanju pruži svaku pomoć jugoslavenskoj vladi. Toliko Campbell.

Pukovnik Blunt — obavivši svoj zadatak prihvata Stojadinovića — podnio je opširan izvještaj o tome britanskom poslaniku u Ateni sir Charlesu M. Palairetu. U njemu Blunt opisuje kako je dočekao Stojadinovića u Jugoslavenskoj slobodnoj zoni u Solunu pred ponoć 18. ožujka 1941. Prešli su zatim na jahtu *Calanthe* i na brodu je Stojadinović pokušao da obmane Blunta i da se prikaže u što ljepšem svjetlu. Istakao je pri tom svoju odanost knezu namjesniku, svoje najveće rodoljublje prema Jugoslaviji, svoju želju da bilo u zemlji bilo iz inozemstva služi svojoj domovini i knezu namjesniku, da bi kneza uvjerio da se slaže s njegovom vanjskom politikom, da bi zasvjedočio svoje poštovanje prema V. Britaniji i dokazao da nikad, po svom najboljem znanju, nije prema njoj neprijateljski postupio.

Izvan pirejske luke prekricali su Stojadinovića 21. III na britanski pomoćni ratni brod *Vampire* i britanski ambasador u Kairu sir Miles W. Lampson izvijestio je istog dana britansko poslanstvo u Beogradu da Stojadinović plovi prema Haifi, da će odanle biti sproveden u Kairo, i da će mu vjerojatno otok Mauricijus u Indijskom oceanu biti određen kao mjesto boravka, dodavši da u interesu britansko-egipatskih odnosa ne treba spominjati Stojadinovićevu prisutnost u Kairu i da bi uopće najbolje bilo da se u javnosti ništa ne spominje o njegovom putovanju dok ne stigne na Mauricijus.

Foreign Office je 28. III obavijestio guvernera Mauricijusa sir Bedea Clifforda da je donesena odluka da se sa Stojadinovićem formalno ima postupati pristojno, no mora biti pod neprestanim nadzorom. Opak je čovjek koga su Nijemci, u toku godina uoči rata, sigurno potkupili i on predstavlja, u ovim kritičnim trenucima, mogućeg jugoslavenskog kvislinga. Nikakvih drugih osim formalnih odnosa ne smije biti između njega i guvernera ili njegova osoblja, ni između Stojadinovića i stanovništva otoka. Hrana i udobnost da budu kao za pukovnika.

Guverner Adena posjetio je Stojadinovića na brodu 1. travnja, čim je njegov brod uplovio u adensku luku i sutradan izvijestio Foreign Office da Stojadinović želi otposlati dva brzojava: jedan obitelji a drugi kralju Petru. U ovom drugom Stojadinović podastire svoje najbolje želje u povodu stupanja na prijesto i ističe da je bez ikakvih razloga i protivno jugoslavenskim zakonima protjeran prije nekoliko dana daleko od Jugoslavije. Stoga moli kralja da se zauzme da bude oslobođen i vraćen kući.

Campbell je 4. IV javio Foreign Officeu da ga je pozvao novi predsjednik vlade Dušan Simović i zamolio da britanska vlada Stojadinovića vrati u Atenu, ako ne u Beograd. Uvjeravao je poslanika da Stojadinović uopće nije opasan čovjek; da je samo provodio politiku zbližavanja s Njemačkom i Italijom koju je vodio knez Pavle i da mu je to udarilo u glavu; da nije dobro viđen u narodu i da nema ni pristaša ni utjecaja. Mnogo je manje opasan — govorio je Simović — nego Dimitrije Ljotić koji ima nešto pristaša; površan je i lako ga je nadzirati. Stojadinović je Simovićev prijatelj i Simović će odgovarati za nj. Ne želi da ga učine mučenikom, a može, čak, biti koristan za vezu s Njemačkom.

Taj je brzojav još istog dana bio uručen premijeru Winstonu Churchillu i on je smjesta odgovorio da se Stojadinović ni u kom slučaju ne predaje, a najmanje

zbog onog što je Simović naveo Campbellu (da bi, čak, mogao biti koristan za vezu s Njemačkom)!

Čim je Stojadinović stigao na cilj, guverner Mauricijusa upitao je Foreign Office može li mu dopustiti da igra golf i sluša radio i London je guverneru pozitivno odgovorio. A Stojadinović se odmah počeo raspitivati za vladu u emigraciji i zamolio da mu dostave slijedeća obavještenja: 1) gdje je sjedište kralja i vlade; 2) tko sve sačinjava vladu; 3) tko je lični sekretar ili ministar dvora kralja; 4) ima li Narodna banka Jugoslavije svoje predstavnike u Egiptu i koji su; 5) tko sačinjava osoblje jugoslavenskog poslanstva u Kairu. Stojadinovićeva su pitanja Britanci prenijeli emigrantskoj vladi i vlada je odgovorila da se ne želi nimalo miješati i da bi voljela vladi Njegovog Veličanstva ostaviti potpunu slobodu da ona odluči treba li odgovoriti Stojadinoviću i, ako nađe da treba, što da mu odgovori. Ipak je Simovićeva vlada dodala da ne vidi potrebu da mu se saopćava gdje joj je sjedište.

Stojadinović se 7. srpnja obratio pismom Julianu Ameryju, sinu državnog sekretara za Indiju L. S. Ameryja, i pri tom se pozvao na razgovor što su ga mladi Amery i on vodili u proljeće 1940. god. u biblioteci Stojadinovićeve vile u Beogradu. Naveo mu je da je na Mauricijusu već tri mjeseca, izgnan od Cvetkovićeve vlade. Uznastojao je dalje u pismu da ocrni Cvetkovića i zamolio Ameryja da s »nekim« (tj. s ocem) razmotri njegov položaj i da vide što da se radi. Doista, Julianov otac proslijedio je to Stojadinovićevo pismo državnom sekretaru za vanjske poslove Antonyju Edenu i u sprovodnom pismu naveo da nikad nije potpuno razumio zašto su se, a naročito Winston (Churchill), okomili na toga jugoslavenskog političara. Na kraju pisma Amery predlaže da se Stojadinoviću dopusti da živi na slobodi, na primjer u Južnoj Africi.

U međuvremenu je guverner Mauricijusa upitao London može li se Stojadinoviću dopustiti da saobraća s pojedincima. Foreign Office mu je odgovorio da nema smetnje odobriti mu saobraćaj s »odabranim pojedincima«, razumije se u prisutnosti stražara. No, kabinet premijera je 10. kolovoza izvijestio Foreign Office da je Churchill vidio novo pismo državnog sekretara za kolonije kojim predlaže izvjesno ublažavanje mjera u vezi sa Stojadinovićem i suglasan je da se Stojadinoviću odobri saobraćati i razgovarati s odabranim pojedincima u prisutnosti stražara. No, Churchill je dodao vlastoručno ovu primjedbu: »Ne. On ne zaslužuje nikakvo izuzetno ublažavanje. On je dušmanin i varalica.«

Eden je tek 11. listopada odgovorio L. S. Ameryju na njegovo pismo od 19. kolovoza. Taj Edenov odgovor u prijevodu Koste St. Pavlovića glasi ovako: »Žao mi je — piše Eden — što tako dugo nisam odgovorio na Vaše pismo o Stojadinoviću od 19. septembra, ali smo morali da pregledamo arhivu i da tačno vidimo kakvi dokazi postoje protivu njega [...].«

Ukratko, izgleda da uopšte nemamo nikakvih dokaza da je Stojadinović stvarno spletkario sa Osovinom radi povratka na vlast ili da je nameravao da igra ulogu Kvislinga u slučaju invazije. Na drugoj strani nema sumnje da su Nemci, a još više Italijani, dosta pre napada, jako navaljivali na Jugoslovensku vladu da se on vrati, svakako verujući da bi time odvojili Srbe od Hrvata i, na taj način, postigli bez krvi pobjedu nad razbijenom Jugoslavijom. Da li bi Stojadinović lično pristao da se poda ovakvim smicalicama, jasno je da bi bilo nagađanje, ali, kako je jasno da je bio mogućan kvisling, glavno je bilo da otklonimo sve sumnje time što ćemo ga se na vreme otarasiti.

Prema tome, pravičnosti radi, njegov prinudni boravak ima da se smatra kao preventivna mera bezbednosti i ne bismo stvarno imali opravdanja da ga kažnjavamo za postupak za koji, u najboljem slučaju, možemo samo da rečemo da bi možda mogao postati odgovornim. Iz tih razloga, podnosim Prvom ministru izveštaj u gornjem smislu, predlažući da se ostavi Guverneru Mauricijusa na volju da nekako popusti stegu na osnovi činjenice da je Stojadinović interniran više radi naše bezbednosti, a ne radi nekog kažnjavanja. Ne mislim da bismo mogli da primimo odgovornost da ga dovedemo bliže, bar ne zasad. Uvek postoji opasnost, ako bi im bio pristupačan, da bi Nemci mogli da ga se dočepaju i da mu ponude položaj što su zasad dodelili Nediću [...].«

Kad je Churchill pročitao kopiju Edenovog odgovora, uputio je 16. listopada osobno pismo Edenu ovog sadržaja: »Nikad nisam predlagao — piše Churchill — da ga treba 'kazniti', već samo da mu ne treba ukazivati 'nikakvo izuzetno ublažavanje'. Prvobitno je rešeno da se s njim ima da postupa kao sa internircem pukovničkog čina. Nadam se da u tom pogledu neće biti nikakvog popuštanja. Ako ne budete oprezni, biće razmažen i nakljukan do odvratnosti, uzevši u obzir njegovu prošlost u javnom i privatnom životu, zlo koje je učinio i još veće zlo koje bi učinio da je imao vlast.«

Predsjednik tadašnje jugoslavenske vlade u Londonu D. Simović posjetio je 1. kolovoza državnog sekretara za kolonije i tom mu prilikom ispričao o Stojadinoviću ovo:

Stojadinović je bio najprije vrlo sklon Francuzima, ali je poslije njihova poraza bio uvjeren da je njemačka pobjeda sigurna i stoga razvio prisne odnose s Hitlerom i Cianom. Na Hitlerov prijedlog uznastojao je da se sporazumi s Bugarskom, a Ciano mu je obećao kao nagradu za pristup Osovini i sudjelovanje u ratu protiv Turske, u cilju osvajanja luke Baku na Kaspijskom moru, da će Jugoslavija dobiti izlaz na Egejsko more uključujući Solun. Stojadinović je isticao svoju naklonost Osovini za vrijeme izbora 1938. god. i vjerovalo se da radi na tome da postane jugoslavenski *Führer*. Cvetković se kolebalo da li da podržava V. Britaniju ili da se sporazumi s Osovinom. Stojadinović je veliki prijatelj kneza Pavla i utjecao je, koliko je god mogao, u prilog Osovine dok knez nije bio siguran koju politiku da prihvati. To se međutim — konstatira Pavlović — nije nikako slagalo s onim što je taj isti Simović o Stojadinoviću govorio britanskom poslaniku u Beogradu 4. travnja 1941!

Stojadinović, dakako, nije mirovao i, kad nije dobio odgovor na pismo mladom Ameryju, obratio se pomoćniku državnog sekretara za vanjske poslove R. H. Bruceu Lockartu moleći ga da intervenira da ga puste iz »zaštitnog pritvora«. Slao je brzojavno čestitke i kralju Petru i kraljici Mariji, dva pisma Dragoslavu M. Protiću, svom nekadašnjem šefu kabineta, no sve bez uspjeha. Emigrantska je vlada otklonila zahtjev Londona da preuzme troškove Stojadinovićeve uzdržavanja, a za Stojadinovića zauzeli su se i drugi (španjolski ambasador u Ankari, na primjer), ali je Foreign Office odgovarao da je Churchill odlučio da Stojadinović mora ostati na Mauricijusu jer svojom prošlošću ne zaslužuje nikakav naročito povoljan postupak.

Stojadinović se u dokumentaciji ne spominje — piše Pavlović — od početka 1942. pa do kraja 1944. godine. Jedini su izuzeci njegove brzojavne čestitke kralju Petru i kraljici Mariji. Pred sâm kraj rata britanska je ambasada u Beogradu, 14. travnja 1945, informirala Foreign Office da su Nijemci evakuirali gđu Augustu Stojadinović, Stojadinovićevu suprugu, i dvije kćeri u Beč i da su

sada u Švicarskoj. Kasnije je supruzi pošlo za rukom da se nastani u Rimu odakle je poduzimala korake da se konačno sastanu. Međutim, novi državni sekretar za vanjske poslove Ernest Bevin nije se htio suglasiti da Stojadinovića odmah puste na slobodu. Sekretar Foreign Officea John Mansfield Addis sastavio je 18. srpnja — kad su neprijateljstva u Evropi već bila pobjedonosno okončana — izvještaj ovog sadržaja:

»Ministarstvo kolonija — piše Addis — tražilo je od nas da razmotrimo šta da se učini sa Stojadinovićem, koji se još nalazi na prinudnom boravku na ostrvu Mauricijusu.

2. Stojadinovića, koji je bio predsjednik vlade od 1935. do 1939, uhapsila je Cvetkovićeve vlada aprila 1940. i držala ga je na prinudnom boravku do njegovog odlaska iz zemlje, marta 1941. Po opšte prihvaćenom mišljenju, njegovo svrgavanje sa vlasti 1939. bilo je posledica kneza Pavlovog straha da mu ne postane takmac u samodržavlju nad Jugoslavijom, čemu valja dodati činjenicu da mu je Cvetković bio lični neprijatelj i da je on, uglavnom, odgovoran za njegovo docnije slanje na prinudni boravak. Ali, kako bilo da bilo, postojali su opravdani razlozi da se stavi iza rešetaka, jer je, pošto je smenjen, bio po snazi najvažnije oruđe koje su sile Osovine imale na svom raspoloženju za svoje namere u Jugoslaviji. Nema dokaza da je, dok je bio na raspoloženju i u zatvoru, Stojadinović spletkario sa Nalcima ili Italijanima; ali je poznato da su, za sve to vreme, sile Osovine radile na njegovom puštanju na slobodu i povratku na vlast. Ukratko, Stojadinović nije bio kvistling zato što mu se nije dala prilika da takvim postane, ali bi sigurno takvim postao da mu se ukazala prilika.

3. Jugoslovenska vlada (Cvetković) obavestila je 15. marta 1941. Vladu Njegovog Veličanstva da proteruje Stojadinovića iz Jugoslavije i izrazila nadu da će ga Vlada Njegovog Veličanstva prihvatiti, uputiti na neku britansku teritoriju i tamo zadržati. Rado smo prihvatili ovu ponudu; i Stojadinović je dovezen do Soluna zatvorenim teretnim kolima i ukrcan na britanski brod.

4. Cvetkovićeve vlada nasledila je posle nekoliko dana Simovićeve. Nikad nije zvanično potvrđeno da se ova druga složila s molbom prethodne da Stojadinoviću bude određeno prinudno mesto boravka na britanskoj teritoriji; ali se pretpostavilo da se složila, jer je sigurno da nikad to nije zamerila.

5. Stojadinović je držan na Mauricijusu shodno onom što tamo odgovara Uredbi o odbrani 18(a), koja je već stavljena van snage ili će to uskoro da bude.

6. U koliko sam u stanju da to utvrdim, proučavajući onovremene dokumente, ponuda i molba Cvetkovićeve vlade učinjena nam je bezuslovno, te nismo ni u kakvoj obavezi prema današnjoj Jugoslovenskoj vladi (na čelu s Josipom Brozom Titom — opaska B. K.), koja ne može da utiče na našu odluku o tome šta sad treba da se učini sa Stojadinovićem. Ne mislim da bi bilo umesno, ma i reda radi, raspitivati se za želje današnje Jugoslovenske vlade, jer bi njen odgovor sigurno bio da bi želela da joj se Stojadinović preda, zahtev koji bismo, mislim, sigurno morali da odbijemo.

7. Mislim da naša odluka treba da bude da Stojadinovića zvanično obavestimo da je pušten sa prinudnog boravka i oslobođen svih ograničenja kojima je bio podvrgnut i da je slobodan da ode kud god želi.

8. Guverner Mauricijusa nalazi se sad u Londonu i obavestio je Ministarstvo kolonija da, što se njega lično tiče, nema ništa protiv toga da Stojadinović ostane na ostrvu kao privatna ličnost. Mogli bismo prema tome da obavestimo Stojadinovića da je slobodan da ostane na ostrvu ako želi; ali mislim da moramo da postavimo uslov da bi imao, ako bi se na to rešio ili ako bi se preselio na neku drugu britansku teritoriju, da nam dâ zvaničnu izjavu da se, sve dok bude boravio na britanskoj teritoriji, neće upuštati ni u kakvu politiku. Moramo takođe postaviti uslov da će odsad sâm biti odgovoran za svoje izdržavanje. Kako se veruje da je, za vreme svog predsednikovanja uspeo da stavi na stranu nekoliko miliona funata, neće mu biti teško da obezbedi potrebna sredstva.

9. Ako se ovaj postupak usvoji, moraćemo da razmotrimo pitanje da li će biti potrebno da obavestimo Jugoslovensku vladu. Ja ne verujem da je to potrebno. Vremenom će se inače sve saznati; ali ne vidim razlog zašto bismo pre vremena izazivali protest Jugoslovenske vlade, koji se sigurno može da očekuje.«

Taj je izvještaj bio u ministarstvu podrobno razmatran, a kasnije prerađen u memorandum na koji je Bevin vlastoručno stavio ovu primjedbu: »Sumnjam da bi bilo mudro da ga (Stojadinovića) pustimo jer bi to bilo pogrešno shvaćeno u SAD i Rusiji. Razmisliti ponovo kroz šest meseci.« Sir Orme Sargent, pomoćnik državnog podsekretara za vanjske poslove, dodao je i ove riječi: »Mislim da je ovo ispravno. Nameravamo da uzmemo isti stav prema jugoslovenskom knezu Pavlu, koji se sad nalazi u Južnoj Africi.«

Čim je saznao da je vođa britanskih laburista Clement Attlee formirao novu vladu, Stojadinović mu je uputio opširno pismo (2. VIII 1945) i uznastojao da novog premijera zainteresira za »zlu sudbinu« jednoga britanskog ratnog internirca kome treba smjesta vratiti slobodu. Međutim, Attlee se suglasio s Bevinom i nije htio da u to pitanje dira.

To je — piše Pavlović — i posljednji trag o Stojadinoviću u povjerljivoj korespondenciji britanskog Foreign Officea za 1945. godinu. Arhivalije od 1946. godine dalje nisu još pristupačne istraživaču i tek se iz novinske bilješke, objavljene u londonskom *Timesu*, može saznati da je Stojadinović 8. ožujka 1948. godine napustio Mauricijus. Njegovo sedmogodišnje zatočeništvo Pavlović karakterizira kao zatočeništvo »u zlatnom kavezu« i pri tom citira pismo jednoga svog prijatelja koji mu je 2. veljače 1974. pisao s Mauricijusa. To pismo glasi: »Stojadinović je stanovao u Réduit, veličanstvenoj Guvernerovoj rezidenciji, jednoj od najlepših u bivšem Britanskom Carstvu. Tu sam ga prvi put posetio 1942. Tada je još bio pod strogim nadzorom i mogao sam da ga vidim samo u prisustvu njegovih telohranitelja, koji su, sigurno, preneli kome treba ono što smo razgovarali. Dcnije je nadzor znatno popustio. Smešten je u paviljon na Guvernerovom imanju, nedaleko od Réduit, u kome je, pre ili posle njega — ne sećam se više — stanovao bivši persijski šah, i on izgnan, koga je Britanska vlada čuvala na sigurnom mestu. Guverner, ser Bid Kliford, bio je veliki gospodin, koji je voleo raskošan i prefinjen život i priređivao velelepne prijeme. Stojadinović je uvek davao utisak smirenog i veselog čoveka, razne gospode su ga vozale kolima po ostrvu — uvek u pratnji telohranitelja —, počeo je da crta i da slika i to ne bez darovitosti. Još dcnije, mogli smo da ga pozivamo na večere i priman je kao znamenita zvanica. Bio je sjajan sagovornik, pričao je priče i gospode su u njegovom društvu uživale. Njegovo izgnanstvo nije bilo tako teško kao što je to mogao da očekuje.«

Na kraju, Pavlović završava svoju raspravu ovako: »Cvetković je Stojadinovića predao Englezima, oni su ga primili; Simović je od Engleza tražio da Stojadinovića puste, oni su to odbili; Jovanović, Trifunović i Božidar Purić (predsjednici emigrantskih vlada — opaska B. K.) nisu hteli u to pitanje da ulaze i Englezi su takvim stavom bili zadovoljni; Englezi su ga poslali na Mauricijus i tamo držali bezmalo sedam godina kao političkog zatvorenika. Na Mauricijusu je, prema tome, boravio od polovine aprila 1941. do polovine marta 1948, šest godina i jedanaest meseci. Tokom tih sedam godina, obraćao se kralju Petru II, Kraljici Majci, svom bivšem šefu kabineta Dragoslavu M. Protiću, Đulijanu Emeriju, Brus Lokartu i Klementu Atliju. Kralj i Protić su mu odgovarali, i Emeri mu je odgovorio, Atli mu je preko Guvernera potvrdio prijem pisma, Kraljica-Majka i Lokart nisu ni to. Na njega se najviše bio okomio Čerčil. Lokart i Atli ništa nisu preduzeli. Emeri je, preko svog oca, a ovaj preko Idna, pokušao nešto da učini. Bevin je, oktobra 1945, odbio da ga oslobodi. Činovnici *Foren ofisa*, iako često nisu birali reči, manje su mu bili nenaklonjeni, ali su, slagali se s tim ili ne, morali da izvršavaju naređenja Državnog sekretara. Guverneri Mauricijusa, Kliford i, docnije, Makenzi-Kenedi, koji su bili na licu mesta, izgleda da su se starali da naredbe iz Londona uvek tumače onako kako je po Stojadinovića bilo najpovoljnije« — zaključuje Kosta St. Pavlović.

Bogdan Krizman

BERNARD STULLI, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863, dio 1, i dio 2, Zagreb 1975, Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Izvori za hrvatsku povijest, 4/1160 str.

Od dosadašnjih izdanja Sveučilišnog instituta za hrvatsku povijest u Zagrebu zavređuje pažnju s gledišta naše toliko deficitarne gospodarske povijesti djelo Bernarda Stullija, u cjelini posvećeno željezničko-prometnoj problematici, od njenih prvih početaka pa do 60-ih godina 19. stoljeća u Hrvatskoj. U predgovoru je autor naglasio da mu nije u njegovoj uvodnoj studiji »cilj da ulazi u detaljniju analizu objavljene građe, već da daje, bar sumarno, uglavnom gospodarsko-povijesni okvir i neke važnije karakteristike razvitka prometnog sistema, posebno željezničkog, u Austrijskoj carevini kroz razdoblje 1825—1863 godine«. Smatramo da je Bernard Stulli postavljeni zadatak, naglašen u predgovoru, ne samo ispunio, nego ga i premašio, jer njegova uvodna studija čini zaokruženu cjelinu, koja iznosi na vidjelo manje-više i ostale, a ne samo željezničke, probleme u nas a i na teritoriju Austrijske carevine. Osim toga, Stulli je i mnogo štošta korigirao, što je do sada bilo u nas netočno registrirano, kao što je, npr., prodaja Lujzinske ceste, za koju je i autor ovoga prikaza pogrešno iznio da je ponuđena na prodaju državi 60-ih godina 19. stoljeća, a uistinu je to bilo učinjeno već tridesetak godina ranije, pa je, eto, sada i to pitanje konačno razjašnjeno. Žalimo, međutim, a to ističemo na samome početku